

СЕКЦІЯ 1 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.34

Борейко В.І.*доктор економічних наук,
проректор з наукової роботи
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янука*

ДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ СТАБІЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті досліджено бачення провідних світових економістів щодо ролі держави в управлінні ринковою економікою у кризових умовах. Оцінено ефективність заходів, спрямованих на оздоровлення національної економіки та реалізованих Верховною Радою України і Кабінетом Міністрів України в 2014–2015 рр. Розроблено рекомендації та механізми для забезпечення стабільного розвитку національної економіки в умовах зовнішньої агресії, втрати частини виробничих потужностей та проведення антитерористичної операції.

Ключові слова: національна економіка, кейнсіанство, державне регулювання, антикризові заходи, оподаткування доходів.

Борейко В.И. ГОСУДАРСТВЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ СТАБИЛИЗАЦИИ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В УКРАИНЕ

В статье исследованы взгляды ведущих мировых экономистов на роль государства в управлении рыночной экономикой в кризисных условиях. Проведено оценку эффективности мероприятий направленных на оздоровление национальной экономики реализованных Верховной Радой Украины и Кабинетом Министров Украины в 2014–2015 г. Разработаны рекомендации и механизмы для обеспечения стабильного развития национальной экономики в условиях внешней агрессии, потери части производственных мощностей и проведение антитеррористической операции.

Ключевые слова: национальная экономика, кейнсианство, государственное регулирование, антикризисные мероприятия, налогообложение доходов.

Boreiko V.I. THE STATE MECHANISMS TO STABILISE THE FINANCIAL AND ECONOMIC SITUATION IN UKRAINE

The views of the world's leading economists on the role of the state in managing a market economy in crisis conditions are investigated. The effectiveness of measures aimed at improving the national economy, which are implemented by the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine in 2014–2015 years, are estimated. The recommendations and the mechanisms to ensure sustainable development of the national economy in terms of foreign aggression, loss of production capacity and realization of the counterterrorist operation are developed.

Keywords: national economy, Keynesian economics, government regulation, anti-crisis measures, taxation of income.

Постановка проблеми. Падіння в Україні обсягів виробництва валового внутрішнього продукту (ВВП), промислової та будівельної продукції, інфляція та знецінення національної валюти у 2014–2015 рр. гостро ставлять питання про причини виникнення кризових явищ в нашій країні та можливість їх подолання. Сьогодні в Україні значні витрати йдуть на ведення воєнних дій на сході держави та втрачаються значні обсяги виробництва на тимчасово окупованих територіях. Саме цими факторами більшість вітчизняних політиків пояснюють сучасні негаразди нашої країни. Однак дослідження теоретичних концепцій провідних світових вчених-економістів засвідчує, що навіть в таких складних умовах, в яких сьогодні знаходиться Україна, національна економіка може розвиватися досить успішно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку країни в складних фінансово-економічних ситуаціях та можливості подолання рецесії національної економіки приділили увагу багато відомих вітчизняних вчених, серед яких слід виділити роботи О. Амоші, М. Бутка, Т. Вахненка, В. Гейця, А. Гриценка, І. Дорошенка, В. Кудряшова, В. Кузьменка, О. Кузьміна, І. Луніної, Е. Лібанової, І. Лютого, Ю. Макогона, В. Маневича, Є. Мішеніна, В. Новицького, В. Опаріна, Ж. Сапір, А. Ставицького, А. Чухна та В. Юрчишина.

Проте в роботах цих вчених досліджувалися проблеми, пов'язані з рецесією та стагнацією національної економіки в мирних умовах. Відповідно до цього вироблялися рекомендації для виведення її з кризи. Так, наприклад В. Геєць рекомендував:

« – під час корекції Податкового кодексу запровадити оподаткування надвисоких доходів, предметів розкоші, спадщини;

– підвищити податок з доходів фізичних осіб на основі використання широкої бази стягнення цього податку, що включає всі види доходів індивіда, та ввести прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб; окрім того, запровадити методи визначення доходів фізичних осіб, також виходячи з розміру зазнаних витрат, природу фінансових вкладень та інших інвестиційних активів, а також увести обов'язкове декларування витрат;

– терміново запровадити оподаткування нерухомості» [1, с. 7–8].

На думку А. Чухна, який досліджував природу сучасної фінансово-економічної кризи та шляхи і методи її подолання: «... не хитання від однієї крайності до іншої, а органічна взаємодія державного і приватного регулювання та управління банківською системою можуть забезпечити її діяльність, яка має відповідати суспільним інтересам» [2, с. 13].

Водночас нинішня фінансово-економічна криза в Україні поглиблена втратою частини виробничих

потужностей на тимчасово окупованих територіях і необхідністю фінансувати видатків на оборону країни, що зумовило актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування можливості та шляхів забезпечення стабільного розвитку національної економіки в умовах проведення антитерористичної операції та боротьби із зовнішнім агресором.

Відповідно до визначеної мети в роботі передбачається реалізація таких завдань:

- дослідження поглядів провідних світових економістів на роль держави в управлінні ринковою економікою в кризових умовах;

- оцінка ефективності заходів, спрямованих на оздоровлення національної економіки та реалізованих Верховною Радою та Кабінетом Міністрів у 2014–2015 рр.;

- розроблення рекомендацій та механізмів для забезпечення стабільного розвитку національної економіки в умовах зовнішньої агресії та проведення антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У 2014 р. порівняно з попереднім роком падіння ВВП України склало 7,5%, промислового виробництва – 10,7%, девальвація гривні – 100%, рівень споживчої інфляції зріс на 25%, банківська система втратила третину депозитів населення, золотовалютні резерви країни зменшилися до 7,5 млрд дол., а дефіцит бюджету, за підсумками 2014 р., склав 63 млрд грн [3].

Такі результати були зумовлені необхідністю збільшення витрат країни на виробництво військового озброєння, ведення військових дій та руйнуванням промислових підприємств на сході країни, російською окупацією Криму, зменшення товарообороту між Україною та Російською Федерацією.

На початку 2015 р. фінансово-економічна ситуація в Україні значно погіршилася, зросла девальвація національної валюти, а проблеми, викликані російською агресією, залишилися не вирішеними. Тому гостро постає питання про необхідність стабілізації національної економіки в умовах ведення Україною військових дій та ролі держави в цьому процесі.

За таких умов Україні потрібно осмислити та реалізувати рекомендації провідних світових економістів щодо управління економікою країни в кризовій ситуації. Без сумніву, необхідність ведення військових дій висуває додаткові вимоги до управління національною економікою. Проте у 1929–1933 рр. США, навіть без зовнішньої військової агресії, опинилися в надзвичайно складній ситуації, спричиненій Великою депресією. Тому досвід цієї країни з подолання економічної кризи буде цінним для України.

Професор Кембриджського університету Дж.М. Кейнс у своїй книзі «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», що вийшла у світ 1936 р., всі кризові явища в ринковій економіці пов'язував з результатом економічної політики невтручання у господарську діяльність з боку держави та вбачав шлях до їх подолання в посиленні державного регулювання зайнятості та інвестицій в економіку: «... в умовах вільної конкуренції навряд чи є можливим уникнути значних коливань у розмірах зайнятості без глибоких змін у психології ринку інвестицій, тобто таких змін, очікувати яких немає причин. На цій підставі можна зробити висновок, що регулювання обсягу поточних інвестицій залишати у приватних руках небезпечно» [4, с. 171].

Проте цю позицію ще на початку ХХ ст. обґрунтував відомий український економіст М. Туган-Барановський, на думку якого, в час, коли зароджуються великі міжнародні компанії та монополістичні структури, держава не може байдуже спостерігати, як вони необґрунтовано завищують ціни з метою отримати надприбутки, що спричиняє кризові явища: «Загалом, сучасний господарський розвиток веде до об'єднання капіталу в господарські організації все більші та більші. Безперечно, це викликає деякі хворобливі явища, до котрих не повинна байдуже ставитися суспільна влада. Сучасна держава не боїться діяльно вмішуватися в господарське життя і вона має цілковиту змогу усувати шкідливий вплив капіталістичних організацій різного роду» [5, с. 140].

Цю ж думку поділяє сучасний український вчений-економіст В. Мамутов: «Економічна наука давно довела і практика економічно розвинених країн підтвердила доцільність та необхідність добиватися у соціально-економічній політиці оптимального поєднання державного регулювання економіки з ринковою саморегуляцією. Держава не повинна допускати як невинуватого втручання у господарську діяльність, так і економічної анархії, розгулу ринкової стихії» [6, с. 59].

Держава, на думку Дж.М. Кейнса, за допомогою регулюючих механізмів, збільшуючи загальний суспільний попит, може створити умови для зростання суспільної пропозиції, яка є результатом нарощування виробництва товарів. Саме тому попит, вважає вчений, відіграє вирішальну роль у збільшенні зайнятості населення і розвитку виробництва та забезпечити приросту доходу: «Коли зайнятість зростає, то збільшується сукупний реальний дохід. Недостатність ефективного попиту заважатиме росту виробництва», і для стимулювання економічного розвитку країни потрібно знайти важелі, які збільшать ефективний попит на споживчі товари і попит на інвестиції, що є складовими загального суспільного попиту [4, с. 72–73].

На думку Дж.М. Кейнса, для забезпечення зростання ефективного попиту, як визначального чинника для підвищення рівня зайнятості та збільшення національного доходу, держава для стимулювання зацікавленості промисловців у нарощуванні виробництва повинна знизити відсотки на кредити, збільшити витрати, закупівлю товарів, зменшити податкове навантаження на підприємства. Водночас необхідно збільшити доходи найменш захищених соціальних груп, які є найбільшою групою споживачів. Для збільшення державних інвестицій, створення нових робочих місць та здешевлення кредитів вчений допускав помірний дефіцит державного бюджету та приріст грошової маси, оскільки, на його думку, подвоєння маси грошей не призведе до подвоєння цін, а збільшення зайнятості, навіть за рахунок дефіцитного фінансування, сприятиме збільшенню доходу країни та державному регулюванню норми відсотка.

Якби Україна дотримувалася рекомендацій Дж.М. Кейнса, вона, навіть за умов втрати частини виробничих потужностей та потреби в додаткових ресурсах на ведення воєнних дій, повинна була б для стимулювання нарощування виробництва, а значить, і збільшення доходів до державного бюджету, знизити до нуля облікову ставку Національного банку України (НБУ), зменшити податкове навантаження на малий і середній бізнес, запровадити прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб і прибутку підприємств та збільшити обсяги державного замовлення.

Однак, мотивуючи свої дії тим, що отримані кошти вітчизняні комерційні банки витрачають на

спекулятивні операції з іноземною валютою, НБУ в березні 2015 р. збільшив облікову ставку до 30%, зробивши кредитні ресурси недоступними для позичальника. Водночас для поповнення державного бюджету Верховна Рада України за ініціативою Кабінету Міністрів України запровадила в 2014 р. військовий збір, а в 2015 – податок на нерухоме майно, відмінне від земельних ділянок, а також збільшила розмір земельного податку та плату за оренду землі. Натомість з мотиву легалізації «тіньових доходів» (що на думку автора не відбулося) прогресивна шкала оподаткування доходів фізичних осіб і прибутку підприємств в Україні відсутня з 2003 р. і не запроваджується навіть у кризових ситуаціях.

Таким чином, можна зробити висновок, що нинішні дії України в банківсько-кредитній та податковій сфері пов'язані з нездатністю НБУ забезпечити контроль за діяльністю комерційних банків та здійсненням валютних операцій суб'єктами зовнішньоторговельних відносин, а також Державної фіскальної служби та правоохоронних органів України легалізувати «тіньовий» бізнес.

Отже, реалізація сьогодні в Україні пропозицій Дж.М. Кейнаса щодо стимулювання виробничої діяльності та споживчого попиту населення дозволила б забезпечити зростання національної економіки. Проте для цього необхідно зробити кредитні ресурси доступними для виробників, знизити і диференціювати податкове навантаження та посилити роль держави в управлінні економікою.

Окремо необхідно зупинитися на видатках Державного бюджету України на виробництво військової техніки. Оскільки ці видатки передбачають фінансування виробничої діяльності та створення нових робочих місць в багатьох суміжних галузях, вони не спричиняють суттєве зростання інфляції. Тому, відповідно до рекомендацій кейнсіанської теорії, для цих цілей допустимий помірний дефіцит державного бюджету. Це не тільки дозволить збільшити виробництво військово-промислової продукції, створити нові робочі місця, а сприятиме проведенню наукових досліджень, використанню інформаційних технологій та сфери послуг.

Водночас слід врахувати закономірність, яку обґрунтували провідні українські економісти. Так, Р. Косодій, Є. Мішенін і А. Бондаренко зазначають: «...щоразу глобальна фінансова система витримувала удар, стаючи сильнішою. Здається, що кожен удар робив економічну політику більш еластичною. Як результат, основні учасники цієї еволюції робили більш сміливі та агресивні ставки, намагаючись максимізувати свої прибутки» [7, с. 71].

Такої ж думки дотримується А. Чухно, який вважає що: «Криза – це одна із форм розвитку економіки, в ході якої усуваються застарілі техніка і технологія, організація виробництва і праці, відкривається простір для зростання і утвердження нового» [8, с. 4]. При цьому вчений розглядає кризові явища як природний процес, зумовлений технологічним відставанням.

Отже, як зазначає відомий австрійський економіст Й. Шумпетер: «Кризи є поворотним моментом економічного розвитку» [9, с. 329].

Таким чином, складна ситуація, в якій сьогодні опинилася національна економіка, є вихідною базою для стимулювання приватної ініціативи, прориву в науці та консолідованих зусиль нації з метою відбиття зовнішньої агресії.

Однак, для того щоб ці завдання були реалізовані потрібно об'єктивно оцінити причини, які спричи-

нили нинішні кризові явища в національній економіці. А до них, поряд із зовнішньою агресією, слід зарахувати:

- значне зростання обсягів кредитних запозичень України в міжнародних фінансових структурах, інших державах та на внутрішньому ринку;
- відсутність строгого державного контролю за здійсненням вітчизняними суб'єктами господарювання операцій з іноземною валютою та переміщенням своїх доходів в офшорні зони;
- неадекватне поточній економічній ситуації нарощування грошової маси;
- неконтрольоване збільшення кредитів, виданих юридичним та фізичним особам (зокрема й в іноземній валюті) в передкризовій фазі та дії НБУ, які зробили кредити недоступними для позичальників, після того як криза настала;
- непосильні соціальні витрати державного бюджету країни, які дісталися нинішньому уряду України в результаті необґрунтованих соціальних програм, прийнятих Верховною Радою України в попередні роки;
- залежність національної економіки від імпорту комплектуючих виробів із сусідньої країни-агресора;
- низький рівень техніки і технологій, які використовують вітчизняні виробники промислової та аграрної продукції, та зумовлена цим сировинна орієнтація українського експорту;
- несприятливі умови для ведення бізнесу в Україні малими та середніми підприємствами та надання преференцій у розвитку великим підприємствам.

Проте найбільший вплив на поглиблення фінансової кризи 2008–2009 рр. в Україні, яка згодом переросла в економічну та продовжується донині, стали неадекватні, пасивні дії попередніх та під час отримання перших сигналів про фінансові проблеми у США та європейських країнах, Кабінету Міністрів України та Національного банку України. Так:

- в умовах, коли у всьому світі вже «лютувала» фінансова криза, НБУ, за наполяганням уряду, для зниження інфляції, всупереч рекомендаціям кейнсіанців, вдався до вилучення грошової маси;
 - не були вжиті запобіжні заходи для недопущення відтоку з України фінансового капіталу іноземного походження та панічного вилучення населенням депозитів з комерційних банків;
 - з боку НБУ не було забезпечено контролю за використанням комерційними банками коштів, які було виділено на їх підтримку. В результаті отримані кошти, банки направили не на підтримку вітчизняних виробників, а на конвертацію їх в іноземну валюту;
 - влада України не створила умови для того, щоб при падінні попиту на українську продукцію на міжнародних ринках через розширення державного замовлення, підтримку малого і середнього бізнесу та найбільш незахищених верств населення, збільшити її споживання на внутрішньому ринку.
- Ситуація з експортом української продукції значно погіршилася в 2014–2015 рр., коли Російська Федерація під різними приводами вдалася до обмеження її імпорту з України. Від експорту окремих видів продукції, яку сусідня держава може використати для виготовлення військового озброєння відмовилася наша держава. Додатково до цього зменшився експорт продукції з тимчасово окупованих територій та через незабезпечення сировиною для виробництва продукції металургійними комбінатами на сході України.

Отже, хоча зовнішня агресія поглибила фінансово-економічну кризу в Україні, основою для її виникнення є нездатність України своєчасно реагувати на циклічні коливання, які відбуваються у світовій економіці, ефективно контролювати зовнішньоторговельні операції, запобігти «тіньовому» бізнесу та своєчасно впроваджувати заходи, запропоновані провідними світовими економістами для подолання наслідків кризи.

Неконтрольована видача вітчизняними комерційними банками кредитних ресурсів фізичним і юридичним особам напередодні фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. була причиною «перегріву» національної економіки та нездатністю сьогодні повернути позичальниками ці ресурси своїм кредиторам.

Натомість збільшення НБУ облікової ставки зробило кредитні ресурси недоступними для вітчизняних підприємств. При цьому держава в особі Верховної Ради України практично усунулася від контролю за діяльністю Національного банку України, який у свою чергу недостатньо контролює діяльність вітчизняних комерційних банків.

Водночас заходи держави щодо збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів, які включають запровадження податку на нерухоме майно, відміне від земельних ділянок та військового збору, а також збільшення податку та орендної плати за користування земельними ділянками посилюють податкове навантаження на суб'єктів господарювання, що «загальмувало» розвиток підприємств, особливо малих і середніх.

До того ж негативно позначилося на їх діяльності «заморожування» Україною заробітної плати та соціальних виплат. Це призвело до зниження споживчого попиту населення і, відповідно, до зменшення обсягів продукції реалізованої промисловими та сільськогосподарськими підприємствами.

Тому, з урахуванням нинішньої фінансово-економічної ситуації в Україні та рекомендацій кейнсіанців, комплекс заходів держави з метою забезпечення стабільного розвитку національної економіки в умовах зовнішньої агресії, втрати частини виробничих потужностей та проведення антитерористичної операції повинен передбачати:

– зниження облікової ставки НБУ та відновлення кредитування вітчизняних товаровиробників. При цьому необхідно встановити жорсткий контроль за здійсненням суб'єктами господарювання зовнішньоторговельних операцій та заборонити використання кредитних ресурсів на купівлю іноземної валюти;

– збільшення державного замовлення на виробництво військової техніки та ведення антитерористичної операції. Для цього допустиме здійснення додаткової емісії національної валюти та збільшення дефіциту державного бюджету;

– запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб та прибутку підприємств. При цьому потрібно знизити ставку оподат-

кування доходів найбільш вразливих верств населення та збільшити її для оподаткування доходів фізичних осіб, які отримують великі доходи.

Висновки з проведеного дослідження. Нинішня фінансово-економічна криза в Україні, спричинена анексією з боку Росії Автономної Республіки Крим, зовнішньою агресією та веденням військових дій в Донецькій і Луганській областях, а також втратою частини виробничих потужностей на окупованих територіях. При цьому для подолання збитків, які зазнає національна економіка в умовах проведення антитерористичної операції та збільшення витрат на виробництво військової техніки і утримання військових формувань, наша країна може скористатися рекомендаціями Дж.М. Кейнса, які він запропонував для подолання наслідків Великої депресії 1929–1933 рр.

Для цього Україні необхідно впровадити комплекс заходів, який повинен включати зниження облікової ставки НБУ та відновлення кредитування вітчизняних товаровиробників, збільшення державного замовлення на виробництво військової техніки та ведення антитерористичної операції, запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб та прибутку підприємств.

Реалізація цих заходів дозволить нашій країні послабити податкове навантаження на малий і середній бізнес, створити сприятливе середовище для здійснення внутрішніх та зовнішніх інвестицій, а також відновити споживчий попит населення. Це забезпечить стабільний розвиток національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гесць В.М. Посткризові перспективи та проблеми розвитку економіки України й Росії (макроекономічний спектр) / В.М. Гесць // *Фінанси України*. – 2011. – С. 3–18.
2. Чухно А.А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А.А. Чухно // *Економіка України*. – 2010. – № 2. – С. 4–13.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Кейнс Дж.М. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, процента та грошей / Дж.М. Кейнс. – К. : АУБ, 1999. – 189 с.
5. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний / М.І. Туган-Барановський. – К. : Наукова думка, 1994. – 263 с.
6. Мамутов В.К. Про поєднання держрегулювання і ринкової саморегуляції / В.К. Мамутов // *Економіка України*. – 2006. – № 1. – С. 59–65.
7. Косодій Р.П. Глобальне середовище та фінансово-економічна нестабільність / Р.П. Косодій, Є.В. Мішенін, А.О. Бондаренко. – Суми : Видавництво «МаєДен», 2010. – 252 с.
8. Чухно А.А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А.А. Чухно // *Економіка України*. – 2010. – № 1. – С. 4–18.
9. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й.А. Шумпетер ; [предисл. В.С. Автономова ; пер. с нем. В.С. Автономова, М.С. Любського, А.Ю. Чепуренко ; пер. с англ. В.С. Автономова, Ю.В. Автономова, Л.А. Громовой, К.Б. Козловой, Е.И. Николаенко, И.М. Осадчей, И.С. Семеново, Э.Г. Соловьева]. – М. : Эксмо, 2007. – 864 с. – (Антологія економічної думки).